

Stručni rad

Suvremene kliničke art terapijske prakse u psihijatrijskim ustanovama studenta Sveučilišnog poslijediplomskog studija kreativnih terapija, smjer art terapija

doc. art. **Mia Janković Shentser**, univ.
spec. art. therap.

Hrvatska udruga art terapeuta, HART
mijajashe@gmail.com

Jasmina Lesić, univ. spec. art. therap.

Hrvatska udruga art terapeuta, HART
jasmina.lesic@gmail.com

Vesna Matić, univ. spec. art. therap.

Hrvatska udruga art terapeuta, HART
Vesna@vesnamaticart.com

prof. dr. art. **Jasmina Pacek**, univ.
spec. art. therap.

Hrvatska udruga art terapeuta, HART
jasminapacek@yahoo.com

Andreja Rom, mag. hist., mag. hist.

art., specijalizantica art terapije
Hrvatska udruga art terapeuta, HART
andrejarom@yahoo.com

Krunislav Stojanovski, mag. art; univ.
spec. art. therap.

Hrvatska udruga art terapeuta, HART
krunislav.stojanovski.kiz@gmail.com

Sažetak

Godine 2016. na Akademiji za umjetnost i kulturu u Osijeku pri Sveučilištu Josipa Juraja Strossmayera osnovan je novi Sveučilišni specijalistički studij Kreativnih terapija s četiri terapijska smjera: art terapijom, muzikoterapijom, dramaterapijom i terapijom pokretom i plesom. Uz medicinske, psihoterapijske i umjetničke kolegije, studenti art terapije tijekom studija ostvaruju 400 sati kliničke prakse i supervizije.

Fokus ovog rada usmjeren je isključivo na kliničku praksu art terapije u psihijatrijskom settingu, te donosi pregled primjera iz prakse specijalizanata i alumna Sveučilišnog specijalističkog studija Kreativnih terapija, smjera Art

terapije provedenih u Hrvatskoj i Sjevernoj Makedoniji. Iznimno, s obzirom na regionalni i institucionalni kontekst, uključen je i primjer iz prakse alumnije art terapije koja je opisanu praksu provela prije formalnog uključivanja u edukaciju na Akademiji za umjetnost i kulturu.

Klinička art terapijska praksa provedena je u psihijatrijskim ustanovama u Zagrebu, Osijeku i Rabu (Hrvatska), te Skoplju (Sjeverna Makedonija).

Provedeni art terapijski procesi uključuju rad s art terapijskim protokolima (Maska, Most), strukturirani psihodukacijski program za ratne veterane, kratkotrajni individualni art terapijski proces te primjer rezonancije u art terapijskom grupnom kontekstu.

Rezultati navedenih praksi ukazuju na učinkovitost art terapije u smanjenju anksioznosti, jačanju rezilijentnosti, samorazumijevanja, potvrđivanju osobnog identiteta, postizanju emocionalne stabilizacije te usmjeravanju fokusa s bolesti prema osobnom rastu i mogućnostima oporavka.

Iako ovaj rad donosi pregled kratkih terapijskih procesa, pruža vrijedan i ilustrativan uvid u različitosti primjene te bogatstvo kliničkih procesa koje art terapija omogućuje.

Ključne riječi: art terapija; klinička praksa; art terapija u psihijatrijskim ustanovama

Uvod

Budući da je art terapija nastala u psihijatrijskom kontekstu na prijelazu iz 19. u 20. st. (Pražić, 1987; Kramer, 1971; Naumburg, 1966), nije iznenađujuće da je ova tradicija nastavljena i na početku 21. stoljeća s obzirom na to da je sredinom 20. stoljeća, shodno prepoznavanju pozitivnih učinaka likovnog izražavanja na stanje psihijatrijskih bolesnika, uspostavljena kao samostalan psihoterapijski pravac.

Godine 2016. osnovan je Sveučilišni specijalistički studij Kreativnih terapija s

četiri smjera (art terapija, muzikoterapija, dramaterapija i terapija pokretom i plesom) kroz koji su do danas četiri generacije stekle zvanje sveučilišnog specijaliste kreativnih terapija. Time se u Hrvatskoj po prvi put uspostavlja sustavni i akademski utemeljen okvir za profesionalnu praksu kreativnih terapija u zdravstvenim, obrazovnim i socijalnim ustanovama, kao i privatnoj praksi. Edukacija je usklađena s međunarodnim

akademskim standardima te obuhvaća teorijsku nastavu iz triju temeljnih područja: medicine, psihoterapije i umjetnosti, te uključuje kliničku praksu uz redovite tjedne supervizije. Tijekom obavljanja prakse specijalizanti uglavnom djeluju samostalno, iako je mentorstvo i supervizijska podrška osigurana od voditelja odjela ili zavoda u klinici gdje se praksa provodi.

Art terapija je specijalizirana profesija u području mentalnog zdravlja koja koristi proces kreativnog likovnog izražavanja kao terapijsko sredstvo za poticanje emocionalnog, kognitivnog i socijalnog funkcioniranja pojedinca. Ovaj proces omogućuje klijentima izražavanje i komunikaciju unutarnjih iskustava, potiče samorazumijevanje te doprinosi psihološkom oporavku (AATA, 2017).

Iako u Hrvatskoj ova definicija još nije u potpunosti integrirana unutar sustava mentalnog zdravlja, iskustva iz kliničke prakse ukazuju na postojanje prostora za interdisciplinarnu suradnju art terapije i psihijatrije, te otvorenost stručnjaka mentalnog zdravlja za uključivanje art terapije unutar ovog širokog područja djelovanja.

Primjeri primjene art terapije u psihijatrijskim ustanovama

U ovom poglavlju prikazani su primjeri kliničke prakse specijalizanata i alumnija Sveučilišnog specijalističkog studija Kre-

ativnih terapija, smjera Art terapije, provedene u Klinici za psihijatriju Sv. Ivan (Zagreb, Hrvatska), Klinici za psihijatriju Vrapče (Zagreb, Hrvatska), Klinici za psihijatriju Kliničkog bolničkog centra Osijek (Osijek, Hrvatska), Županijskoj specijalnoj bolnici Insula Rab (Rab, Hrvatska), te Sveučilišnoj klinici za psihijatriju pri Sveučilištu 'Sv. Čirilo i Metod' u Skoplju (Sjeverna Makedonija).

Art terapijska praksa u Klinici za psihijatriju Sv. Ivan, Zagreb

Specijalizantica art terapije Vesna Matić provela je kliničku praksu u Dnevnoj bolnici za integrativnu psihoterapiju Klinike za psihijatriju Sveti Ivan u ukupnom trajanju od 60 sati.

Setting

Grupni susreti u trajanju od 90 minuta održavali su se jednom tjedno tijekom tromesečnog razdoblja s dvije grupe adolescenata u prostoru namijenjenom za grupnu terapiju, edukativne i kreativne radionice unutar Klinike za psihijatriju Sveti Ivan.

Tijekom rada grupe bila je osigurana privatnost, prostor za pohranu radova i materijala za rad. Specijalizantici je dodijeljena klinička supervizorica Antonia Vuk, dr. med., specijalistica psihijatrije.

Sudionici

Otvorenu grupu činilo je između 15 i 20 sudionika, a zbog zaštite osobnih poda-

taka specijalizantici su bili dostupni isključivo osnovni identifikacijski podaci, bez uvida u kliničku dokumentaciju. Tijekom terapijskih procesa pokazalo se da je terapijska grupa heterogena te da uključuje sudionike s različitim poremećajima osobnosti, mentalnim poteškoćama i problemima ovisnosti.

Pristup

U terapijskom radu primijenjen je art terapijski pristup s elementima gestalt terapije s posebnim naglaskom na svjesnost o osobnom doživljaju „sada i ovdje“. Cilj rada bio je pružiti sudionicima emocionalnu podršku i mogućnosti emocionalnog reguliranja uz poticanje međusobne podrške u grupi te omogućiti sudionicima siguran i strukturiran prostor za osvješćavanje i prorađivanje izazova s kojima se suočavaju kako bi se uspješnije uključili u širu zajednicu (nastavak školovanja, posao i sl.).

Struktura rada

U prva dva susreta provedena je procjena sudionika pomoću protokola „Osoba bere jabuku s drveta“ uz FEATS skalu procjene (Gantt & Tabone, 1998), kao i protokola „Crtež mosta“ i „Maska“. U kasnijim susretima korišten je manje rektivan pristup, pri čemu su sudionici dobrovoljno dijelili osobna iskustva, osjećaje i misli koje su u tom trenutku predstavljale.

Svaki susret započinjao je predstavljanjem art terapijske aktivnosti, nakon čega

bi slijedio kreativan rad. Susret je završavao dijeljenjem osobnih procesa.

Posebna pažnja bila je posvećena grupnoj dinamici, a s vremenom je uočeno intenzivnije dijeljenje iskustava unutar grupe i sve čvršća međusobna podrška.

Nakon svakog susreta održana je supervizija tijekom koje su razmatrana opažanja specijalizantice, što se pokazalo posebno korisnim u slučaju rada s ne-verbalnim pacijentima. Povremeno je na superviziji sudjelovalo i drugo bolničko osoblje.

Vinjeta iz art terapijske grupe u Psihijatrijskoj klinici sv. Ivan

Terapijska grupa na osmom susretu odlučila je nastaviti temu s prethodnog susreta „kako im je puno teže iznutra nego što se čini izvana“. Specijalizantica predlaže izradu maski, što grupa prihvaća.

Art terapijski protokol maske omogućuje simbolički prikaz vanjskog aspekta identiteta s vanjske strane maske - način kako se pokazujemo u društvu, što ima utemeljeno značenje u Jungovoj analitičkoj psihologiji kao arhetip Persone (Jung, 1968/1981), dok unutrašnja strana maske simbolizira skrivene aspekte ličnosti (arhetip Sjenke). Maska tako djeluje kao siguran kontejner (Klein, 1946; Schaverien, 1992) u kojem se mogu prikazati unutarnji manifestni i skriveni sadržaji. Maska pruža i zaštitu jer osoba ne govori o sebi, već o maski (projekcija).

U vježbi s elementima dramaterapije koja slijedi, sudionici masku „prošetaju“, utjelovljujući osobno iskustvo. Zatim su pozvani postaviti maske na odabrano mjesto u prostoru, te ih promatrati kao prolaznike. Otvara se pitanje: „Što je iza maske?“, nakon čega slijedi daljnji kreativan rad i dijeljenje.

Prikaz slučaja unutar grupe

Pacijentica odabire olovku i na vanjskoj strani maske crta dvije strane lica odvojene okomitom linijom (Slika 1). Lijevi dio lica crta preciznim i mirnim potezima, uz vidljivu kontrolu i pažnju. Na desnoj strani lica uvodi boju slobodnijim, kratkim i ostrim potezima, što komentira kao: „krvarenje“. Za lijevi dio lica navodi da „se trudi biti privlačan i dobar. Čak su i usta zašivena tako da je miran i bezopasan“. Za desni dio lica navodi „zastrašujući je, tjera ljude, ali u biti krvavi, boli je“.

S unutarnje strane maske na drugom papiru pacijentica crta pastelama vulkan (Slika 2), brzim, snažnim, ali dužim i debljim potezima. Isprva koristi crnu boju, nakon čega dodaje crvenu, žutu i neznatno zelenu, a u radu je vidljiv jači angažman tijela za vrijeme crtanja. Pacijentica navodi da iznutra osjeća eksploziju i da „zna svašta izgovoriti“, iako se trudi suzdržati od „eksplozije“. Na poticaj specijalizantice, pacijentica rotira crtež unutrašnjosti maske - vulkana - i promatra ga sa svih strana te dolazi do zaključka da, kada je crtež vodoravan, eksplozija ide na jednu stranu - odnosno

Slika 1

Vanjska strana maske Dva lica

Slika 2

Unutrašnja strana maske Rotirani vulkan

Slike je korištene s dopuštenjem autora.

desnu – dok je druga „oštro odsječena“. Na pitanje s čime još povezuje riječ „odsječeno“, odgovara: „pa usta su desno odsječena, a lijevo zašivena... možda previše šutim, pa onda eksplodiram.“

Na pitanje bi li nešto promijenila na crtežu ili je došla do završne točke, pacijentica dodaje: „možda da usta nisu zašivena na prvom crtežu – da barem malo govore“. Na upit što će ponijeti sa sobom s današnjeg susreta, pacijentica odgovara „možda malo ravnoteže“. Gdje osjećaš tu ravnotežu? „Na usnama“.

Prikazana studija slučaja opisuje individualni proces u grupi koji dovodi do uvida o vlastitom ponašanju, emocionalnoj komunikaciji i unutrašnjim procesima koji ih uzrokuju i slijede. Kroz nastavak rada s osobom moglo bi se doći do emocionalne regulacije i poboljšanja socijalnih vještina i odnosa.

Zaključak

Rad s maskama značajno je informirao osobe o osobnim procesima vezanim uz unutrašnje i vanjske odnose. Pacijenti su istraživali kontraste i konflikte između „pravog ja/maske iznutra“ i „socijalne uloge/maske izvana“. Kod nekih pacijenata bilo je vidljivo smanjenje anksioznosti otkrivanjem onog „što je iza maske“ i poticanje osjećaja kontrole kroz kreativni čin. Podrška grupe omogućila je osjećaj prihvaćenosti i zajedništva, što je dodatno osnažilo terapijski učinak procesa.

Art terapijska praksa u Klinici za psihijatriju Vrapče, Zagreb

U nastavku je predstavljena vinjeta s kliničke prakse s elementima art terapije koju je provela Mia Janković Shentser u Zavodu za liječenje i rehabilitaciju Klinike za psihijatriju Vrapče. 83 sata art terapijskih grupnih susreta činile su praktični dio završnog rada privatne jednogodišnje edukacije art terapije s art terapeutkinjom i psihologinjom Nadom Ivanović.

Setting

Art terapijske grupe su se odvijale u Galeriji Slava Raškaj unutar Klinike za psihijatriju Vrapče. Galerija je samostojna građevina s posebnim ulazom, stolovima za rad, sanitarnim čvorom i skladištem za materijale. Polaznici su samostalno dolazili do galerije (uz dozvolu psihijatra) ugodnom šetnjom kroz zelenilo okružen kompleks zgrada bolnice.

Izbor materijala i alata bio je proveden pažljivo i sa sviješću o sigurnosti članova grupe. Osobe su mogle samostalno uzimati materijal.

Za povremene individualne procese korišten je manji stol na drugoj strani prostorije.

Supervizija u sklopu edukacije se odvijala s prof. Ivanović, a prema potrebi i s dr. med. Stijačić, voditeljicom Zavoda za liječenje i rehabilitaciju Klinike za psihijatriju Vrapče.

Sudionici

Dvadeset (20) pacijenata, s kroničnih odjela, zainteresiranih za art terapiju, pozvano je na inicijalnu procjenu kao dio procesa probira članova grupe.

Grupa se sastajala četiri puta u dva tjedna te se na slobodnu temu izražavala različitim likovnim materijalima i tehnikama. Polaznici su odabrani prema okvirnim uvjetima: sklonosti likovnom izražavanju, pretežno neverbalnom ili asocijalnom ponašanju te rasporedu obaveza koje su im omogućavale dolazak u dogovoreno vrijeme. Grupa je nakon dva tjedna procjene brojila osam članova koji su željeli i mogli nastaviti rad u grupi. Dob sudionika bila je između 30 i 70 godina.

Praksa Klinike ne uključuje uvid u osobne podatke sudionika radionice čime se osigurava nepristranost. Podatke o pacijentima, koje autorica koristi u ovom pregledu, odobrilo je Etičko povjerenstvo Klinike za psihijatriju Vrapče nakon završetka rada grupe. Tijekom rada autorica je imala uvid isključivo u ono što su sudionici donosili sa sobom i odlučili podijeliti.

Nakon pregleda podataka o sudionicima grupe uz dopuštenje Etičkog povjerenstva, utvrđeno je da je šest stabilnih članova grupe s odjela Forenzične medicine, gdje je ujedno prosjek boravka duži.

Pristup

Art terapijska grupa bila je organizirana u formatu odškrinutih vrata. Osnovnim

članovima povremeno su se pridruživali novi sudionici prema istim kriterijima probira, a u skladu s dinamikom ulaska i izlaska pacijenata u/iz bolnice.

Primijenjen je humanistički, tolerantan i podržavajući pristup, uz praćenje individualnih procesa, ali i dinamike grupe u cjelini, zatim odnosa prema materijalima i likovnom djelu kao i misaonim procesima koji se manifestiraju kroz likovnost te interakcija s voditeljem. Poseban se naglasak stavljao na osobne simbole te refleksiju o procesu i gotovom radu, uz poticanje komunikacije među članovima kroz osvrte na radove i procese drugih („N. tako spontano i s lakoćom stvara oblike, jednostavno mu izlaze iz prstiju“ ili „V. uvijek prvo nacrtat okvir“).

Grupa je započimala uglavnom direktivnim pristupom, kako bi sudionicima bio pružen okvir za rad i sigurnost u početku izražavanja. Pristup se s vremenom mijenjao u pretežno nedirektivan, a teme su bile suportivnog karaktera, što je relevantno kod novih članova grupe koji se tek adaptiraju na pristup i grupu.

Cilj grupe bio je likovno izražavanje osobnih tema i nesvjesnih sadržaja te njihovo osvještavanje, regulacija i otpuštanje preopterećujućih emocija i misli, stresa bolničkog režima te gubitka osjećaja identiteta povezanog s hospitalizacijom. Ujedno se težilo stvaranju prostora za slobodu izražavanja, uspostavu samoražumijevanja i regulaciju emocija. Propitivale se važnost i nastavak rada na od-

redenim temama uz osvježavanje trenutnih procesa te učenje i podsjećanje na upotrebu novih alata za nošenje s poteškoćama u sadašnjem trenutku.

Struktura rada

Susreti su se održavali dva puta tjedno u trajanju od 120 minuta kroz period od četiri mjeseca.

Svaki susret bio je strukturiran u četiri dijela: 1) Otvoravanje grupe 2) Uvodno senzorno-motoričko zagrijavanje s ciljem rasterećenja, uspostavljanja fokusa i uvodjenja u likovni rad s kratkom grupnom refleksijom; 3) Razvoj teme i likovni rad; 4) dijeljenje i zatvaranje grupe.

Vinjeta iz art terapijske grupe u Psihijatrijskoj klinici Vrapče

Likovni izraz pacijenata u grupi bio je uvjetovan intenzitetom simptoma bolesti i primijenjenom farmakoterapijom, te je varirao u rasponu od vrlo kreativnog i otvorenog do grafičkog i dijagramskog crteža; od rada zasićenog detaljima, materijalom i sadržajem do bljednog traga i minimalno ispunjene površine ponuđenog prostora. Trenutna faza bolesti, strah vezan uz neizvjesnost ishoda liječenja i mogućnost nastavka svakodnevnog, „normalnog“ funkcioniranja te nelagoda stigmatizacije, predstavljaju česte teme koje sudionici izražavaju verbalno i likovno.

Slijedi prikaz grupnog procesa koji je pružio iskustvo trenutne povezanosti grupe, istaknuo univerzalnost ljudskog iskustva, potaknuo međusobno razumijevanje i

interes za osobna stanja i stanja ostalih članova, ukazao na mogućnost transformacije te konačno potaknuo želju za promjenom.

Vinjeta: Ispuhani balon

Maska je u terapijskom kontekstu služila za istraživanje osobnih emocija, izražavanja i pripadajućih emocija, čije povezivanje često predstavlja izazov za osobe koje pate od simptoma psihoze. Zbog mogućnosti introspekcije, izrada maske je pružala produljeno vrijeme kontemplacije. Masku su izrađivali tehnikom kaširanja balona. Priprema, koja se odvijala uz pozitivnu komunikaciju, suradljivost, želju da pomognu i smijeh, ujedno je bila senzorno-motorička aktivnost koja opušta, uzemljuje i povezuje sudionike u grupi. Odabrane grupe su radile različite zadatke: puhanje balona, trganje papira, punjenje posuda vodom i ljepljom.

Repetitivnost procesa kaširanja postupno je uvodila sudionike u meditativan, predan rad. Sudionici su odlazili jedan po jedan, nakon što bi pospremili radne površine i oprali alat.

Na sljedeći su susret došli znatiželjni, iako većinom sniženog raspoloženja i prehladeni za što su krivili sezonu kiša.

Voditeljica je iglom bušila balone, a svaki je sudionik nastavio odvajati ispuhani balon od otvrdnute, šuplje, jajolike forme. Sjedeći oko stola, s pažnjom su upijali doživljaj i tiho svjedočili transformaciji mekog i mokrog papira u tvrdi i čvrsti

oblik. Došavši do balona jedne od polaznica, za koju su tijekom prošlog susreta sudionici pokazivali najviše podrške zbog poteškoća u savladavanju tehnike, pri bušenju nismo čuli isti napeti zvuk kao kod ostalih. Pretanki sloj kaširane mase počeo se povlačiti za silikonskom tvari i stvarati smežurani, izobličeni objekt. Za stolom je iz mrmora nastao muk. Svi sudionici ostali su pogleda fiksiranog na smežuranu formu koja se smanjuje. Voditeljica je zadržala formu u zraku, držeći ideju i iskustvo prisutnim. Poruku je na kraju uz uzdah izustila jedna sudionica: „točno tako se osjećam“. Rečenica je odjeknula stolom oštrm rezonancijom. Izmijenili su poglede u tišini.

Spuštenih ramena, članova postavljenih u krilo, zabrinutih lica, ali očiju upaljenih i uperenih u simbol njihovog stanja, uz svjedoke gotovo identičnih iskustava, bivali su u tišini sa svojom nelagodom - zajedno. Kratko i fragmentirano verbaliziraju osjećaje, dok je autrica položila svoju smežuranu formu na centar stola. Nije radila masku. Sjedila je, naizgled odsutna, dok su se ostali sudionici pripremali za nastavak rada.

Ovo grupno iskustvo produbilo je razumijevanje procesa kao takvog, koheziju grupe, a svi sudionici grupe bili su međusobno podržani, kao i od voditeljice grupe, tijekom prepoznavanja težine emocija i univerzalnosti iskustva te u nastavku rada sa samoimenovanim žrtvenim janjetom (ili jaretom) u čijoj je ulozi sudionica odbijala raditi. Pružena joj je

Slika 3

Ispuhani balon

Slika je korištena uz dopuštenje autorice.

podrška i poticaj, međutim, nastavak rada podrazumijevao je prihvaćanje teškog osjećaja smežuravanja i nestajanja, što je toj osobi, u tom trenutku, bilo nedostupno.

Zaključak

Grupa art terapije omogućila je sudionicima prostor u kojem su prvenstveno ponovo uspostavili osjećaj vlastitog identiteta, pogotovo osobama na Forenzičkom odjelu, koji je i unutar bolnice stigmatiziran. Također je pružila priliku dijeljenja sličnih iskustava, povezivanja i osjećaja pripadnosti.

Kroz četiri mjeseca rada, grupa je razvila bolje razumijevanje za svoja stanja, kao i stanja drugih u grupi te prihvaćanje različitosti. Osobe su naučile svjesnije svjedočiti i sadržavati vlastite emocije te sudjelovati u stvaranju sigurnog prostora u kojem se mogu izraziti, biti prihvaćeni i u kojem mogu rasti.

Art terapijska praksa u KBC Osijek, Klinika za psihijatriju, Zavod za psihološku medicinu – Regionalni centar za psihotraumu

Prof. dr. art. Jasmina Pacek je kao specijalizantica provela kliničku praksu art terapije na Klinici za psihijatriju, Zavodu za psihološku medicinu – Regionalni centar za psihotraumu pri Kliničkom bolničkom centru Osijek u ukupnom trajanju od 90 sati, u razdoblju od 20. prosinca 2018. do 2. svibnja 2019., nakon završetka kolegija „Art psihoterapija i trauma“.

Setting

Grupni i individualni art terapijski rad odvijao se u prostoriji dnevne bolnice unutar Zavoda, uz osiguranu potpunu privatnost. Tri grupe, svaka po 12 pacijenata, sastajale su se jednom tjedno tijekom četiri uzastopna tjedna, u trajanju od 90 minuta. Likovni materijal bio je slobodno dostupan.

Sudionici

U art terapijskim grupama sudjelovalo je ukupno 36 sudionika (22 muškarca i 14 žena). Većina pacijenata bili su hrvatski ratni veterani, članovi obitelji veterana i civilne žrtve rata. Dob pacijenata kretala se od 21 do 67 godina, a većina je bila u dobi između 40 i 60 godina. Od ukupno 36 pacijenata, njih 15 (11 žena i 4 muškarca) sudjelovalo je u dodatnim individualnim art terapijskim sesijama, s brojem susreta od 1 do 14, s prosjekom od

Potreba za individualnim susretima pokazala se tijekom grupnog rada kod pacijenata koji su se teško otvarali u grupnom okruženju te im isključivo grupni rad nije mogao adekvatno odgovoriti na njihove potrebe. Žene su češće samoinicijativno tražile individualne susrete, dok je muškarcima češće bio potreban dodatni poticaj.

Dijagnoze sudionika grupe uključivale su posttraumatski stresni poremećaj (PTSP), ponavljajući depresivni poremećaj – teška epizoda bez psihotičnih simptoma, miješani anksiozno-depresivni poremećaj, umjerenu depresivnu epizodu, poremećaj prilagodbe i akutnu stresnu reakciju.

Pristup

Integrativni art terapijski pristup s elementima psihoedukacije o traumi omogućio je ostvarenje ciljeva rada: omogućavanje introspekcije, izražavanje unutarnjih stanja kroz kreativne medije unutar sigurnog i podržavajućeg okruženja te razvijanje odnosa i poticanje podrške među članovima grupe.

Svrha rada bila je pružiti podršku hrvatskim ratnim veteranima i njihovim obiteljima u procesu prorade i početne integracije traumatskih iskustava iz rata koji je završio prije 25 godina, ali koji i dalje predstavlja jedan od vodećih uzroka

hospitalizacije i svakodnevnih psihijatrijskih pregleda.

Budući da su grupu činili veterani, članovi obitelji veterana i civilne žrtve rata, omogućen je dublji uvid u različita iskustva, razumijevanje i prepoznavanje obrazaca transgeneracijske traume.

Struktura rada

Grupne terapijske sesije započinjale su praktičnom kreativnom art terapijskom aktivnosti ili protokolom, nakon čega je

sljedila refleksija i rasprava. Iznimku od ove strukture činile su sesije posvećene psihoedukaciji o traumi, koje su se provodile prije art terapijske aktivnosti.

U terapijskom su radu korištene sljedeće art terapijske aktivnosti i protokoli: predstavljanje crtežom, obris tijela, psihoedukacija o traumi, kolaž „Od traume do sigurnosti“, izrada „Mandale za istraživanje emocionalne dinamike unutar i izvan terapijske grupe“, „Pet emocija“, pismo svakom članu grupe i pismo jednom članu grupe.

Slika 4

Obris tijela

Slika 5

Obris tijela

Slike su korištene uz dopuštenje autorica.

transfer

3.1/2026.

Opis procesa art terapijske grupe Kliničkog bolničkog centra Osijek

Prva je sesija bila usmjerena na upoznavanje članova grupe, a kako bi se taj proces olakšao, svaki član grupe predstavio se crtežom i kratko ga verbalno opisao. Nakon toga uslijedila je vježba obrisa tijela (Slike 4 i 5), u kojoj su pacijenti identificirali i locirali ono što se trenutno događa u njihovu tijelu (Ogden et al., 2006) u smislu emocija i senzacija. Sudionici su bili zamoljeni da pomoću boja, oblika, simbola i/ili riječi prikažu napetost, težinu, prazninu, toplinu, hlad-

noću ili bol. Zatim su reflektirali o tom procesu i podijelili svoja iskustva. Neki su pacijenti označili više područja na tijelu, ukazujući na emocionalnu i tjelesnu bol, dok su se drugi fokusirali samo na jedno ili nekoliko dominantnih područja. Ova vježba pomogla im je otvoreno govoriti o uzrocima i posljedicama psihosomatskih tegoba koje svi proživljavaju.

Druga je sesija započela psihoeukacijom o tjelesnom i neurološkom odgovoru na traumatski događaj. Taj je sadržaj uveden

Slika 6

Bez naslova

Slike su korištene uz dopuštenje autorica.

Slika 7

Bez naslova

Slika 8

Mandala za istraživanje

Slika 9

Mandala za istraživanje

Slike su korištene uz dopuštenje autorica.

kao odgovor na uočeno ograničeno razumijevanje vlastitih simptoma i razloga iza emocionalnih i fizioloških stanja. Nakon toga uslijedila je aktivnost pod nazivom „Kolaž: od traume do sigurnosti“ (Slike 6 i 7), u kojoj su pacijenti birali jednu ili nekoliko slika među mnogima koje su simbolično ili izravno podsjećale na traumatsko iskustvo te je zalijepili na papir. Potom su birali drugu sliku koja im daje osjećaj sigurnosti, smirenosti i prizemljenosti te su i nju zalijepili. Svi su pacijenti za traumatske slike odabrali ratne prizore, dok su slike sigurnosti uk-

ljučivale mirne vrtove, ribolov i obiteljska događanja.

Pokazalo se da neki pacijenti pronalaze samoregulaciju u individualnim i samotnim aktivnostima, dok drugi preferiraju regulaciju kroz članove obitelji ili širu zajednicu.

Treća sesija sastojala se od vježbe pod nazivom „Mandala za istraživanje emocionalne dinamike unutar i izvan terapijske grupe“ (Slike 8 i 9). Svaki je pacijent dobio list papira s ucrtanom kružnicom. Uputa je bila da unutar kružnice nacrtaju

ju ono što doživljavaju unutar terapijske grupe, a izvan ono što doživljavaju izvan tog grupnog konteksta. Kod većine pacijenata iskustvo grupe predstavljalo je najpozitivnije iskustvo koje su u tom trenutku imali u svojim životima. To su prikazivali, primjerice, kontrastom svijetlih boja unutar kruga a tamnim bojama izvan njega, nasmijanim licima u krugu, a tužnima izvan kruga, cvijećem u krugu, a oholjom izvan kruga, i slično.

Četvrta i završna sesija bila je refleksivna i relacijska aktivnost zatvaranja procesa pod nazivom „Pismo svom susjedu“, u kojoj su pacijenti pisali pismo osobi koja je sjedila pokraj njih u grupi. Pisali su o onome što su primijetili kod susjeda tijekom tjedna zajedničkog rada – o njihovim snagama i kvalitetama. Pisali su riječi ohrabrenja, podrške i zahvalnosti te su naveli što im je značilo dijeliti taj prostor i proces s njima. Nakon što su razmijenili pisma, pročitali su ih u grupi i zajednički reflektirali o onome što je napisano.

Zaključak

Četvrtogodišnji art terapijski proces pacijentima je omogućio pažljivo strukturiran i emocionalno podržavajući prostor za istraživanje, izražavanje i početnu integraciju traumatskih iskustava. Kroz upotrebu kreativnih medija, psihoedukaciju i refleksivne razgovore, grupni se rad sustavno usmjeravao na ključne terapijske ishode: smanjenje osjećaja bespomoćnosti, poticanje pozitivnih

relacijskih iskustava i jačanje osjećaja osobne moći i samopouzdanja. Tijekom programa pacijenti su stekli jasnije razumijevanje vlastite traume i njezinih psiholoških i fizioloških učinaka te se ponovno povezali s drugima na siguran i smislen način. Grupa sastavljena od ratnih veterana, njihovih supružnika i djece te civilnih žrtava rata omogućila je međugeneracijske i interpersonalne uvide koji su probudili međusobno razumijevanje i empatiju. Ovaj terapijski pristup pokazuje kako strukturiran, kreativan i relacijski utemeljen rad može pomoći osobama koje su preživjele traumu ne samo u procesu prorade prošlih događanja, već i u usmjeravanju fokusa s traume prema rastu, povezivanju i mogućnosti obnove.

Art terapijska praksa u Županijskoj specijalnoj bolnici za psihijatriju i rehabilitaciju Insula, Rab (svibanj 2024.)

Specijalizantica art terapije Andreja Rom je u svibnju 2024. provela individualnu i grupnu art terapiju u Županijskoj specijalnoj bolnici Insula u Kamporu (Otok Rab) u okviru kliničke prakse u sklopu studija art terapije.

Setting

Insula je poznata po otvorenosti prema primjeni inovativnih terapijskih pristupa, uključujući i kreativne modalitete art terapije, koji su usmjereni na unapređenje skrbi za pacijente.

Art terapijska klinička praksa u Županijskoj specijalnoj bolnici za psihijatriju Insula realizirana je od 6. do 19. svibnja 2024. godine. Dnevno su se provodile dvije individualne i jedna grupna sesija, što ukupno čini dvadeset individualnih susreta i dvanaest grupnih susreta (ukupno 38 sati).

Art terapijske grupe održavale su se u prostorijama radne terapije, za posjete forenzičkog odjela, te u vrtu Bolnice tijekom posljednjih grupnih susreta. Rad je bio omogućen i vikendom, a sve potrebne materijale osigurala je bolnica.

Sudionici

Sudionici individualnih i grupnih art terapijskih sesija bili su pacijenti obaju spolova različitih dobnih skupina (18 - 50 godina). Dolazili su s različitih bolničkih odjela, a u grupu su uključivani prema prijedlozima odjelnih liječnika.

Broj sudionika grupnih susreta je varirao između pet i osam članova.

Pristup

Art terapijski pristup bio je prilagođavan potrebama pojedinaca i grupa s naglaskom na poticanje aktivnog sudjelovanja u radu i usmjeravanja pažnje na osobno iskustvo.

Cilj prakse bio je dopuniti postojeće kompetencije specijalizantice, te primijeniti art terapijske aktivnosti s ciljem obogaćivanja terapijskog procesa za pacijente.

Aktivnosti su bile usmjerene na likovno samooizražavanje kao oblik emocionalne regulacije, refleksiju emocionalnih stanja, osnaživanje te poticanje komunikacije i povezanosti.

Struktura rada

Grupni susreti trajali su 90 minuta. Započinjali su aktivnostima zagrijavanja, nastavljali kreativnim radom te završavali dijeljenjem iskustava.

Grupe su provodile četiri aktivnosti: škrabiranje, most, prikaz osobnih potreba te ekspresivna apstrakcija.

Individualni susreti trajali su 60 minuta. Započinjali su kratkim verbalnim uvodom nakon čega su uslijedili kreativni procesi i refleksija.

Na prvom susretu sudionici su se predstavljali u likovnim medijima, birajući tehniku i medij prema svom nahođenju (najčešće kolaž i drvene bojice), dok su u sljedećim sesijama obrađivane teme koje su se pojavile tijekom prvog susreta (npr. ovisnost) ili su se primjenjivali standardizirani art terapijski protokoli (Most, 5 emocija).

Vinjeta iz art terapijske grupe u Županijskoj specijalnoj bolnici za psihijatriju i rehabilitaciju Insula, Rab: individualna sesija

U sesiji u trajanju od predviđenih 60 minuta sudjeluje pacijent u kasnim dvadesetim godinama. Samoinicijativno je odabrao olovke, bojice i papir te prikazao

sebe, svoju obitelj, posao koji radi, prirodu koju voli te svoje želje za budućnost nakon završetka liječenja (Slika 10).

Razlog boravka u bolnici ilustrirao je bocom votke koju je precrtao crvenom bojom, dok je ostatak rada naslovio "Ispunjen život s čvrstim tlom pod nogama". Pacijent je izrazio iznenađenje vlastitim radom i odlučio ga zadržati kao podsjetnik na svoj proces oporavka.

Zaključak

Iako vremenski ograničeno na razdoblje od dva tjedna, iskustvo provedene art terapijske kliničke prakse pokazalo se iznimno vrijedno za pacijente i buduću terapeutkinju. Pacijenti su pokazali visoku razinu suradljivosti i aktivnog sudje-

Slika 10
Bez naslova

Slika je korištena uz dopuštenje autora.

lovanja, unatoč početnom skepticizmu. Kroz likovne medije pokazivali su spon-tanost, znatiželju i emocionalnu otvo-

renost, istraživali svoj emocionalni svijet, primili podršku grupe, opustili se, a neki su izrazili iznenađenje terapijskim poten-cijalom vizualnog izražavanja.

Art terapijska praksa u županijskoj specijalnoj bolnici za psihijatriju i rehabilitaciju Insula, Rab (kolovoz, 2024)

Specijalizantica art terapije Jasmina Le-sić provela je art terapijsku kliničku prak-su u bolnici Insula u skladu sa zadanim planom aktivnosti u razdoblju od 20. do 30. kolovoza 2024. godine.

Setting

Art terapijske grupe u trajanju od dva sata održavale su se dva puta dnevno, u jutarnjem i popodnevnom terminu.

Jutarnje sesije odvijale su se u prirodi. Polaznici su napuštali krug bolnice u pratnji vozača, radnog terapeuta ili soci-jalne radnice.

Popodnevne sesije provodile su se u prostorima za radnu terapiju i zajedničkog blagovaonici. U istim prostorima provedeno je pet sati individualne art terapije u trajanju od 60 do 90 minuta.

Za rad su korišteni materijali iz prirode, uljane paste, glina, plastelin, tuš, akril-ne boje i temper.

Sudionici

Grupna terapija se provodila s pacijenti-ma s odjela neurokognitivne rehabilita-

cije, odjela za ovisnosti, forenzičkog od-jela, odjela produženog liječenja te pali-jativne skrbi, kao i u miješanoj grupi sa svih odjela.

U grupnoj art terapiji sudjelovalo je ukupno 42 sudionika u dobi od 26 do 87 godina, oba spola.

Individualna art terapija provedena je s jednom (1) pacijenticom odjela forenzike.

Pristup

Art terapijski pristup integrirao je pos-tavke gestalt terapije te pozitivne psi-hologije. Završni susret u grupi uključivao je i zajedničku analizu procesa, raz-mjenu povratnih informacija te evalua-ciju kroz popunjavanje upitnika. U jutarn-jim sesijama primjenjivane su tehnike *land arta*.

Kao glavni ciljevi kliničke prakse za in-dividualnu i grupnu art terapiju utvrđeni su opuštanje pacijenata, smanjenje stresa i osnaživanje.

Struktura rada

Tijekom jutarnjih sesija prikupljali su se materijali iz prirode, izradivale su se spontane instalacije od prirodnih ma-terijala, istraživao se odnos s prirodom i emocije pri izlasku iz zatvorenog bolničkog kruga. Sesije su bile nestrukturirane i fleksibilne.

Popodnevne sesije su bile strukturirane i uključivale su art terapijske protokole odabrane prema ciljevima, sposobnosti-ma i potrebama članova grupa. Nakon

uvodnog predstavljanja teme, slijedio je zajednički rad članova grupe ili in-dividualan rad u grupi, nakon čega je slijedila grupna diskusija i zaključak.

Individualne sesije započinjale su verbalnim uvodom (10 min), nakon čega je uslijedio kreativni proces (45 – 60 min), te završavale verbalnom refleksijom (15 min).

Vinjeta iz art terapijske grupe u županijskoj specijalnoj bolnici za psihijatriju i rehabilitaciju Insula: Otok

Na prvoj i drugoj sesiji šest pacijenata odjela za ovisnosti, u dobi između 26 do 56 godina, zajednički je izradivalo „otok“ koristeći materijale skupljene toga jutra u prirodi (Slika 11). Kroz ovaj simbol izražavale su svoje emocije povezane s boravkom u bolnici, odnose s članovi-ma grupe, osjećaj pripadanja i stvaranje

Slika 11
Zajednički otok

Slika je korištena uz dopuštenje autorica.

vlastitog prostora. Grupa je zajednički odlučila o izgledu otoka Raba i okolnih otočića. Svaka članica grupe je radila svoj odabrani dio otoka na platnu, a zatim su se međusobno nadopunjavale, ulazeći u prostor rada, ali i prostor suradnje. Rad se odvijao u harmoničnoj i suradljivoj atmosferi. Sudionice su razmjenjivale ideje, uvažavale prijedloge i pomagale jedna drugoj, izjavljujući kako su to „naučile u bolnici“. Simbolički su prikazale i ono što im na otoku nedostaje: „više boja i života“, „društvo“, „roštiljanje“ i „bliski ljudi“.

Sljedeći dan, sudionice su nastavile s radom koristeći akrilne boje i tempere, dodajući boje i detalje svim dijelovima rada. Dogovarale su se brzo i funkcionirale

Slika 12

Zaljubljeni: ja i dečko

Slika je korištena uz dopuštenje autorice.

samostalno. Radile su stojeći, što im je omogućavalo veću mobilnost i slobodu izražavanja. Otvoreno su razgovarale o ovisnostima, životu u bolničkom okruženju i izvan njega.

Prikaz individualnog rada

Na prvoj sesiji pacijentici su bili ponuđeni različiti materijali kako bi likovno prikazala kako se trenutno osjeća. Odborila je glinu u kojoj voli raditi. Pažljivo je modelirala skulpturu sebe i dečka. Dodavala je vodu i sitne morske pužice koje je ugradila u kičmu, dajući im značenje snage, izdržljivosti i trenutnog stanja zaljubljenosti, materijalizirajući ti-

Slika 13

Zaštitnik

Slika je korištena uz dopuštenje autorice.

me i trenutni siguran emotivni oslonac. Skulpturu je nazvala „Zaljubljeni: ja i dečko“ (Slika 12).

Druga i treća sesija bile su usmjerene na osvjetljavanje primarnih emocija i njihovu regulaciju. Na četvrtoj sesiji prorađivao se unutarnji osjećaj sigurnosti. Izradila glinena figura, „Zaštitnik“ (Slika 13), podsjetila ju je na kip Isusa u Rio de Janeiro. Drži dvije kugle i „važe moja loša i dobra djela“, pravedan je i ne sudi samo prema djelima. Odstanila mu je višak haljine i napravila dres „da se može lakše kretati“ jer je u njemu prepoznala svog učitelja boričakih vještina, očinsku figuru koju nije imala u svojoj primarnoj obitelji. Posljednja sesija bila je usmjerena na postavljanje ciljeva za idućih godinu dana, osvjetljavanje unutarnjih resursa i konkretnih aktivnosti koje će poduzeti: „uglazbiti napisane pjesme i održati koncert na slobodi, na egzotičnom otoku, među palmama, uz more i zalazak sunca.“ Postavljanjem specifičnih ciljeva pacijentica je postigla osnovni pomak iz pasivne, bespomoćne pozicije te vizualizacijom želja definirala točku prema kojoj treba krenuti, sljedeći korake koje trenutno može konkretizirati.

Zaključak

Boravak u prirodi i korištenje organskih materijala, čiji je senzorni doživljaj polaznicima omogućio izraziti emocije na autentičan način, pokazali su se djelotvornim u smanjenju stresa i regulaciji emocija.

Art terapijska praksa u Sveučilišnoj klinici za psihijatriju pri Sveučilištu „Sv. Ćirilo i Metod“, Skopje

Specijalist art terapije Krunoslav Stojanovski proveo je 600 sati kliničke prakse na Sveučilišnoj klinici za psihijatriju pri Sveučilištu „Sv. Ćirilo i Metod“ u Skoplju u razdoblju od 2017. do 2019. godine.

Setting

Grupni art terapijski susreti provodili su se u prostorima dnevne bolnice, kao i u zajedničkim prostorijama odjela za specijalističko i subspecijalističko-konzultativno djelovanje te odjelu dječje psihijatrije svakog radnog dana u trajanju od 60 do 90 minuta. U grupnom radu je sudjelovalo između 12 i 18 pacijenata. Broj sudionika se dogovarao na mjesečnoj bazi, što je omogućavalo kontinuiran rad i stvaranje povjerenja između klijenata i art terapeuta, ali i među samim pacijentima, što je posljedično dovodilo do veće međusobne podrške.

Specijalist je sudjelovao na svakodnevnim intervizijama tima odjela, a članovi tima često su prisustvovali sesijama art terapije.

Sudionici

Grupni i individualni art terapijski susreti odvijali su se s pacijentima odjela za specijalističko i subspecijalističko-konzultativno djelovanje i odjela dječje psihijatrije.

Grupe su bile heterogene prema dobi (između 21 i 80 godina), spolu i dijagnozama (psihotični, afektivni i traumatski poremećaji). Često se radilo o osobama u fazi oporavka nakon akutnih epizoda, kojima je art terapija pomagala u izražavanju emocionalnog sadržaja, stabilizaciji stanja i otkrivanju resursa za poboljšanje kvalitete života.

Pristup

Pristup i ciljevi bili su prilagođeni specifičnim potrebama sudionika grupe te su varirali ovisno o odjelu.

U dnevnoj bolnici, zbog stabilnosti grupa i duljeg boravka, bilo je moguće primjenjivati različite modele art terapije, prema ciljevima i uputama psihijatar ili u dogovoru s njima.

Korištene su razne tehnike: slikanje, crtanje, fotografija, video i animacija, kolaž, modeliranje, land art, umjetničke

instalacije s narativnim pristupima, biblioterapijom i muzikoterapijom.

Generalni ciljevi uključivali su emocionalnu regulaciju, osobito u pogledu emocija koje je teško verbalizirati, smanjenje unutarnjeg pritiska i anksioznosti, razvoj uvida kroz prostor za refleksiju te osiguravanje strukture, kontinuiteta i praćenja napretka.

Struktura rada

Susreti su bili koncipirani tako da je pola vremena predviđeno za kreativni rad, a pola za diskusiju s art terapeutom i za refleksiju klijenata.

Vinjeta iz art terapijske grupe u dnevnoj bolnici Sveučilišne klinike za psihijatriju „Sv. Ćirilo i Metod“

Teorijska pozadina protokola „Most“

Mostovi su snažna metafora komunikacije, povezivanja i savladavanja prepreka.

Crtež 15

Crtež mosta

Slike se koriste uz dopuštenje autora.

U art terapijskom kontekstu, oni otvaraju put ka novim mogućnostima i služe kao vrijedan alat za stjecanje uvida u probleme klijenta. Zadatak glasi: „*Nacrtajte most i sebe. Uključite startnu poziciju A i cilj B. Dodajte što god želite. Koristite boje po izboru.*“

Prema Haysu i Lyonsu (1981), kod analize crteža koriste se 12 osnovnih varijabli: smjer kretanja, pozicioniranje sebe, okolina na krajevima mosta, solidnost mosta, razrada detalja, građevinski materijal i vrsta mosta, sadržaj ispod mosta, točka gledanja, konzistentnost gestalta, zabilježene asocijacije i položaj na papiru. Schmanke (2005) dodaje dodatne varijable: raspon mosta, vremenska i emocionalna pozicija osobe, izrazi lica, govor tijela, vremenske prilike, simboli, obrambene karakteristike, uporaba teksta i brojeva te odnos slike i priče. Endreson i Hunt (2000) predlažu da klijent nakon crteža odgovori na pitanja poput: Odakle dolazi? Što je ta osoba naučila na mjestu otkuda dolazi? Što ostavlja iza sebe? Zašto prelazi most baš sada? Zašto prelazi most? Čemu se nada s druge strane? Kakav je osjećaj biti na tom mostu?

Prikaz protokola Most s pacijenticom u art terapijskoj grupi dnevne bolnice Sveučilišne klinike za psihijatriju „Sv. Ćirilo i Metod“

Tijekom art terapijskog susreta kojem je prisustvovalo 16 pacijenata, grupa je crtala most. Pacijentica (50) s dugogodišnjom poviješću kliničke depresije, pod

redovitim farmakoterapijom i nadzorom psihijatra, tog dana je sudjelovala u svim redovnim aktivnostima dnevne bolnice, uključujući i art terapiju kao posljednju aktivnost u dnevnom rasporedu pri čemu nije pokazivala kliničke znakove pogoršanja. Međutim, vizualni i verbalni opisi crteža ukazivali su na ozbiljno psihičko stanje koje je zahtijevalo hitnu intervenciju.

Koristeći jednu boju, pacijentica je prikazala sebe u rijeci (Slika 16). Most je prikazan bez početne i završne točke, stajao je na dva istaknuta stupa, dok je rijeka bila jasnije definirani element od samog mosta. Figura na mostu lebdjela je u zraku, s pogledom usmjerenim prema vodi, dok je dominantna figura u rijeci bila znatno veća, što je upućivalo na unutarnji konflikt i potencijalni suicidalni impuls.

Slika 14

Crtež mosta klijentice sa suicidalnim nagonom

Slika se koristi uz dopuštenje autorice

U verbalnoj prezentaciji crteža klijentica je izjavila da na povratku kući planira skočiti u rijeku Vardar s mosta kojim svakodnevno prolazi. Vrlo smirenim i stalno izraženim tonom opisala je točno mjesto gdje bi čim bio izveden.

Obiteljska anamneza je ukazivala na snažan obiteljski sustav podrške, međutim, klijentičina smirenost, jasnoća iskaza, odsutnost dramatizacije i izrazita postojanost u verbalizaciji namjere izazvali su ozbiljnu zabrinutost u terapijskoj grupi. Cjelokupna atmosfera tijekom susreta bila je napeta i obilježena osjećajem upozorenja. Nakon konzultacije s radnom terapeutkinjom i socijalnom radnicom, dežurnoj liječnici prezentirane su sve relevantne informacije, uključujući sadržaj crteža, naraciju i opažanja članova tima. Zaključeno je da postoje indikacije visokog rizika te je pacijentica zadržana na odjelu radi daljnjeg promatranja i zaštite.

Zaključak

Iskustvo prikazano u ovom radu potvrđuje važnost timskog pristupa u psihijatrijskoj kliničkoj praksi. Art terapija u tom kontekstu omogućuje izražavanje sadržaja teško dostupnog verbalnim putem. Vizualni trag otkriva slojeve emocionalnog stanja koji često ostaju nevidljivi u standardnoj kliničkoj procjeni. Upravo kroz ovakav neverbalni sadržaj, art terapija može doprinijeti pravovremenom prepoznavanju rizika i boljem razumijevanju unutarnjih pro-

cesa klijenta, čime postaje vrijedan orijentir u planiranju liječenja.

U grupnom radu, pacijenti su bili motivirani, izražavali su i dijelili svoje osjećaje te reagirali na radove ostalih sudionika, što je osnaživalo i njihov osjećaj pripadnosti grupi.

Svakodnevna interdisciplinarna razmjena s timom psihijatar, psihologa, socijalnog radnika i radnog terapeuta doprinijela je razumijevanju art terapijskih procesa, adekvatnijem smjeru liječenja te je, u slučaju suicidalne pacijentice, spasila život.

Diskusija i zaključak

Bogata iskustva sažeta u ovom članku svjedoče o sve većem prihvaćanju art terapije kao sastavnog dijela terapijskog procesa psihijatrijskih pacijenata te istodobno naglašavaju važnost njene integracije u multidisciplinarni pristup mentalnom zdravlju. Iskustva sudjelovanja art terapeuta u interdisciplinarnim timovima stručnjaka mentalnog zdravlja i korištenja mogućnosti premošćivanja razlike jezika (likovnog naspram verbalnog) u svrhu unapređenja dobrih korisnika ukazuju na širok spektar primjene art terapije unutar područja mentalnog zdravlja. Također, različita iskustva specijalizirana art terapije u komunikaciji s timovima na odjelima psihijatrijskih bolnica upućuju na to da uspješna suradnja uvelike ovisi

o interesu i razumijevanju art terapije od strane drugih stručnjaka.

Iskustva specijalizirana unutar psihijatrijskog settinga bila su većim dijelom pozitivna, a odnosi unutar timova konstruktivni i podržavajući. U slučajevima kada je to organizacijski bilo moguće, specijalizant art terapije ravnopravno je sudjelovao u intervjuima i supervizijama te u suradnji s timom sudjelovao u donošenju zaključaka i odluka o smjeru daljnjeg terapijskog rada.

Međutim, u slučajevima kada se praksa provodila u statusu volontera jer je to zahtijevao protokol rada bolnice, postojale su određene organizacijske poteškoće koje su utjecale na profesionalno i etično djelovanje art terapeuta u edukaciji. Takvi ishodi proizlaze iz nedovoljnog poznavanja profesije čime identitet art terapeuta može postati kompromitiran, a njegov rad i rezultati nezapaženi.

Ipak, od prvih kliničkih praksi do danas, učinjeni su značajni koraci koji ukazuju na razvoj i jačanje profesije. 2023. godine Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike donijelo je odluku o novoj klasifikaciji zanimanja art terapeuta, kojom se art terapeut prepoznaje kao zdravstveni stručnjak, za razliku od prethodne klasifikacije kao zdravstvenog tehničara. Ovim korakom se pojavljuje mogućnost otvaranja radnih mjesta za art terapeute u institucijama mentalnog zdravlja, kao i razvoja sustavnijih istraživanja i jasnije evaluacije kliničkih ishoda.

Pregledom art terapijskih praksi unutar psihijatrijskih klinika prikazanih u ovom članku, uočavaju se intenzivan rad i vidljivi pomaci, posebice kod osoba koje su verbalno ograničene i socijalno isključene. Takvim osobama art terapija pruža emocionalno podržavajući prostor za istraživanje i izražavanje neizrečenih unutarnjih procesa. Art terapijski procesi su doveli do smanjenja anksioznosti, ostvarivanja osjećaja kontrole i uspješnosti, potvrde vlastitog identiteta, emocionalne stabilizacije te preusmjerenja fokusa s traume prema rastu i mogućnostima oporavka.

Podrška grupe, kroz univerzalnost i interpersonalno učenje, doprinosila je osjećaju pripadnosti, prihvaćenosti i zajedništva. Art terapeut je u timu klinike također doprinosio prepoznavanju rizika i boljem razumijevanju unutarnjih procesa osobe, što pokazuje koliko art terapija može biti korisna u planiranju liječenja, ali i kao jasno upozorenje koje može spasiti život.

Uz sve izražene institucionalno prepoznavanje profesije, kako je prikazano u ovom članku, rastuću bazu znanja o iskustvima i rezultatima art terapije te daljnji razvoj multidisciplinarnu suradnju kroz koju art terapija u praksi potvrđuje svoju učinkovitost, razumno je očekivati da će se potencijal art terapije sve više koristiti. Kroz ciljane primjene specifičnih alata i procesa usmjerenih na jasno definirane kliničke potrebe, art terapija može značajno doprinijeti ostvarenju planiranih terapijskih ishoda.

Literatura

- American Art Therapy Association. (n.d.). *About art therapy*. <https://arttherapy.org>
- Bion, W. R. (1962). *Learning from experience*. Heinemann.
- British Association of Art Therapists. (n.d.). *About art therapy*. <https://www.baart.org>
- Buljan, D. (2008). In memoriam: Prof. Branko Pražić, MD, PhD. *Acta Clinica Croatica*, 47(4), 253–256.
- De Zan, D. (2013). *Crtež i slika u psihoterapiji djece i obitelji*. Hrvatski pedagoško-književni zbor. (Izorno izdanje 1994)
- Endreson, S., & Hunt, J. (2000). The Bridge Drawing: Developmental and clinical perspectives. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, 17(4), 233–238.
- Freud, S. (1908). Creative writers and day-dreaming. In J. Strachey (Ed. & Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 9, pp. 141–154). Hogarth Press.
- Freud, S. (1910). *Leonardo da Vinci and a memory of his childhood*. In J. Strachey (Ed. & Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. 11, pp. 57–137). Hogarth Press.
- Freud, S. (2009). *On creativity and the unconscious: The psychology of art, literature, love, and religion*. HarperCollins.
- Gantt, L., & Tabone, C. (1998). The Formal Elements Art Therapy Scale: A measurement system for global variables in art. *Art Therapy*, 15(1), 11–20.
- Hays, R. M., & Lyons, L. (1981). The Bridge Drawing: A projective technique. *The Arts in Psychotherapy*, 8(1), 77–87.
- Hill, A. (1945). *Art versus illness: A story of art therapy*. Allen & Unwin.
- Hinz, L. D. (2009). *Expressive Therapies Continuum: A framework for using art in therapy*. Routledge.
- Hogan, S. (2001). *Healing arts: The history of art therapy*. Jessica Kingsley Publishers.
- Ivanović, N., Barun, I., & Jovanović, N. (2014). Art terapija – teorijske postavke, razvoj i klinička primjena. *Socijalna psihijatrija*, 42(3), 190–198.
- Jung, C. G. (1921). *Psychological types* (R. F. C. Hull, Trans.). Princeton University Press.
- Jung, C. G. (1964). *Man and his symbols*. Dell Publishing.
- Jung, C. G. (1981). *The archetypes and the collective unconscious* (2nd ed., R. F. C. Hull, Trans.). Princeton University Press. (Original work published 1968)
- Jung, C. G. (2009). *The Red Book (Liber Novus)*. W. W. Norton.
- Kapitan, L. (2022). Psychoanalytic and Jungian approaches to art therapy. In *Approaches to art therapy: Theory and technique* (4th ed.). Routledge.
- Kagin, S. L., & Lusebrink, V. B. (1978). The expressive therapies continuum. *Art Psychotherapy*, 5(4), 171–180.
- Klein, M. (1946). Notes on some schizoid mechanisms. *International Journal of Psychoanalysis*, 27, 99–110.
- Kramer, E. (1958). *Art therapy in a children's community*. Charles C. Thomas.
- Kramer, E. (1971). *Art as therapy with children*. Schocken Books.
- Luchsinger, K. (Ed.). (2014). *Ausserordentlich! Werke aus Schweizer psychiatrischen Kliniken um 1900*. Scheidegger & Spiess.
- Lusebrink, V. B. (2010). Assessment and therapeutic application of the expressive therapies continuum: Implications for brain structures and functions. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, 27(4), 168–177.
- Malchiodi, C. A. (1998). *The art therapy sourcebook*. McGraw-Hill.
- Malchiodi, C. A. (2012). *Handbook of art therapy* (2nd ed.). Guilford Press.
- Malchiodi, C. A. (2020). *Trauma and expressive arts therapy*. Guilford Press.
- McNeilly, G. (1983). Directive and non-directive approaches in art therapy. *The Arts in Psychotherapy*, 10(4), 211–219.
- Moon, B. L. (2010). *Art-based group therapy: Theory and practice*. Charles C. Thomas.
- Naumburg, M. (1947). *Studies of the "free" art expression of behavior problem children and adolescents*. Coolidge Foundation.
- Naumburg, M. (1966). *Dynamically oriented art therapy: Its principles and practice*. Grune & Stratton.
- Naumburg, M. (1973). *An introduction to art therapy*. Teachers College Press.
- Ogden, P., Minton, K., & Pain, C. (2006). *Trauma and the body: A sensorimotor approach to psychotherapy*. Norton.
- Orkibi, H., Bar-Sela, G., & Ron, S. (2018). Jungian theory and its use in art therapy in the viewpoints of Israeli Jungian art therapists. *International Journal of Art Therapy*, 23(2), 62–70.
- Pražić, B. (1987). *Crtež i slika u psihijatriji* (prošireno izd.). Naprijed. (Izorno izdanje 1971)
- Schavieren, J. (1992). *The revealing image: Analytical art psychotherapy in theory and practice*. Routledge.
- Schmanke, L. (2005). *Art therapy with families in crisis*. Jessica Kingsley Publishers.
- Siegel, D. J. (2012). *The developing mind* (2nd ed.). Guilford Press.
- Štalekar, V. (2014). O umjetnosti i psihoterapiji. *Socijalna psihijatrija*, 42(3), 180–189.
- van der Kolk, B. A. (2014). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*. Viking.
- Winnicott, D. W. (1965). *The maturational processes and the facilitating environment*. Hogarth Press.
- Winnicott, D. W. (1971). *Playing and reality*. Tavistock Publications.
- Yalom, I. D. (2005). *The theory and practice of group psychotherapy* (5th ed.). Basic Books.